

Min barndoms Mariefred 1914 - 1924

Memoarer av Lars Bratt, f 17 januari 1914, son till stadsläkaren Olof Bratt och hans hustru Karin.

Den 4.maj 1913 gifte sig Olle och Karin med bröllop på Grand Hotell Haglund i Göteborg, stadens hotell och med många gäster. Bröllopsresan gick till Paris och andra metropoler innan paret slog sig ner i Alingsås, Drottninggatan 8. Olle hade fått plats som underläkare på "Kirurgen" vid Alingsås lasarett. Valet av arbetsplats påverkades säkert av närheten till Vikaryd, gäddorna i Mjörn och syskonen. Arbetet var osjälvständigt och dåligt betalt men säkert bra för Olles fortbildning. Olle sökte en ordinarie tjänst ledig efter stadsläkaren i Mariefred, dr G Persson. Denne ger i brev till Olle en bild av dåtida läkares ekonomi: " Stadsläkarlön 800 kr, sjukstugan 1.000 kr, epidemisjukhuset(!) 500 kr, Åkers Styckebruk 1.000 kr, Åkers Krutbruk 500 kr, Slottet 250 kr + 180 kr, Kernbo fattigv 100 kr; S:a ca 4.330 kr per år". Persson hade förmögenhet. Det hade inte Olle, som efter viss tvekan antog erbjudandet.

Under tiden väntade Karin barn, dvs mig. Den 17 januari föddes författaren i hemmet efter en svår förlossning. Karin lär ha ropat: "Aldrig mer!", men det blev två gånger till. Erik kom som nyårspresent 1 januari 1916 och Agneta 10 november 1919. Så var familjen fulltalig. Egentligen borde våra rara husor och kokerskor räknas dit. Vi barn kände det så. Särskilt gäller det Anna Bergman från Åker och Anna Andersson från Örsundsbro. Anna Bergman kom 1914 och stannade till 1927, då hon med Olles hjälp kom in på småskoleseminariet i Uppsala och med tiden blev välbeställd lärare i Åker. Anna Andersson kom 1924 efter "Lala", fru Natalia Kvant från Kävlinge, som varit kokerska sedan 1914 och som hörde till samma krets. Anna A. stannade som kokerska till efter Olles död 1965, mycket duktig och omtyckt av oss alla.

Läkartjänsten i Mariefred var krävande. Olle var stads- och provinsialläkare, epidemiläkare, slotts- och järnvägläkare med ständig jourtjänst för stad och bygd med ca 7 000 invånare. Dåliga kommunikationer med häst och vagn eller släde på vintern, så småningom dålig motorcykel, ingen ambulans, en sjukstuga, belägen nära Hjorthagen, med en översköterska och en liten, liten epidemisjukstuga på andra sidan Hjorthagen. Som slottsläkare hade han rätt till 12 famnar ved om året samt kallelse till riksdagens öppnande och andra högtidligheter. Som "järnvägläkare Mariefred - Läggesta" hade han 1.kl fri biljett på SJ. Alltid ensam i diagnoser och beslut om behandling, - kirurgi, invärtesmedicin och "utvärtes". Han tog blindtarmar och drog ut tänder. Säkert en pärs många gånger. Som han var utrustad med ett gott omdöme parat med kunnighet och försiktighet gick allt väl. Han räddade många liv. Hans skrift: "Tio år som stadsläkare i Mariefred och slottsläkare på Gripsholm", är en märklig skildring av hans gärning så ofantligt avlägsen våra dagars sjukvård

Mariefred var en förtjusande liten stad med ca 1400 själar vid Mälarens strand och i skuggan av Gripsholm -"Ödenas Röda Slott" - enligt författaren Mari Mihi - infattad av Hjorthagens ekar och dovhjortar, Svinkyrkas ruin och stadbornas utflyktsmål Hammarskogen med murklor, liljekonvaljer och kantareller. Där hamnade familjen vid torget nedanför den markanta kyrkan med sitt vackra spetsiga torn och ett Sturemonument - Sten Sture d.ä: grav - vid sidan. Mitt emot vår våning i Jugendhuset låg det (för par på vift sade man mig

senare) rätt välkända Stadshotellet, I det ganska stora vita jugendhuset i våningen en trappa upp, med det väldiga slottet som utsikt i fonden, var det en underbar miljö med fotogenlampor, kakelugnar, vattentunnor, vedlår och vedspis. Åt gårdssidan fanns en liten trädgård, som vi hade del av och där Olle hade flera bikupor som gav oss honung och flera stick. Särskilt roligt var det när bina svärmade och skulle fångas in av pappa på cykel i näthatt och med stor hav jagande genom staden. Vi sprang efter. På gården fanns vedbod, utedass för pigor och några skrubbar. Vi barn döpte huset till "Gamla huset". Jag kommer än ihåg när Allmänna telefon och elektriskt ljus installerades med alla ledningar ungefär samtidigt i januari när Erik var något år..

Mitt första klara minne är när S:t Bernhardsvalpen Tangua, hanhund trots namnet och en gåva till familjen från Karins GCI-kamrat "Tant Essie" från Rossviks säteri, hoppade upp på mig, när jag stod i matsalsfönstret och tittade på ett antal officershästar på Kyrkotorget nedanför. Jag blev livrädd och trillade omkull i den röda matsalsgardinen och Tangua slickade mig förtjust i ansiktet. Allting var rött. Troligen tjöt jag, men det gick över. Snart var Tangua vår bästa vän och med tiden livvakt, familjemedlem och välkänd som "doktors hund". När Jonne Meisner och jag en gång satt och lekte på Läggestatågets räls gick Tangua och ställde sig på banan en bit bort. Lokföraren såg honom, stoppade tåget och sedan såg han oss. Erik trillade i från en liten brygga, där vi inte fick vara mellan varmbadhuset och ångbåtsbryggan. Tangua hoppade efter och drog in Erik på grunt vatten. Han drog oss på kälke eller i skrinna på tillåtna och otillåtna isfärder över Mälaren. När isen brast nedanför soptippen, där vi skulle gå iland osedda, blev Erik kvar i skrinna på iskanten. Tangua hämtade "Tant Mina" som råkade vara i närheten och som drog upp och in oss. Så gav hon mig en välförtjänt omgång på baken för att jag var äldst. När vi kom hem med Mina, ganska våta, fick jag en omgång till av mamma. Tant Mina - fru Mina Lindqvist, gift med vaktmästaren på "Arbetsföreningen", stadens biograf och möteslokal - var vår "vattenledning", som kånkade upp allt vatten från stadspumpen till våningen, många hinkar om dagen. Vattenkranar minns jag bara från varmbadhuset vid Mälaren, nedanför kyrkan. Det blev många hinkar för Tant Mina under tio år! På söndagsmatinéer släppte hon in oss bakvägen för att få titta på Chaplin, Harold Loyd, Fyrtornet och Släpvagnen och andra storheter. Vackra vårmorgnar tog hon oss med på Gökotta med våra hembiträden ut i Hammaren med saft och bullar.

En snäll snickarkunnig farbror, Andrén vill jag minnas, tog i vedboden hand om de tolv famnarna ved från ståthållaren. Han sågade, högg och travade för att sedan kånka upp veden i den stora vedlåren i hallen. Låren var väggfast, såg ut som en soffa täckt av ett vackert kläde Vi hade en liten snickarverkstad med hyvelbänk och verktyg. Där lärde han oss snickrandets elementa. Han fick nog någon ersättning. En gång satt vi - ett litet gäng busgrabbar - i vedboden och gjorde rovlyktor av rovor, som vi stulit i patrons stora rovland nedanför Svinkyrka. Vi hade med oss stearinljus, små glasrutor som skulle monteras in som fönster och tändstickor. Andrén kom på oss i vår livsfarliga verksamhet. Det blev ingen eldsvåda men ett jätterabalder, så vi gjorde aldrig om det. Vi pojkar hölls rätt hårt till ordningen. Som rotting användes resterna av en liten körpiska vi fått tillsammans med en sele till Tangua och som jag ibland körde Erik i - "hopp alla mina hästar!" När det var dags fick delinkventen gå och hämta redskapet vid kakelugnen i matsalen före användningen. Sedan fick man gå med spöet och den ömma baken tillbaka till kakelugnen och stå där och skämmas en stund. Sannolikt för vi inte illa då bestraffningarna alltid var välmotiverade och aldrig överdrevs. Vi hade polkahår till vår förtvivlan och kläddes sommartid på söndagarna i vita sjömanskostymer. En söndagmorgon, när "trumbåten", dvs Gripsholm, kom med orkester som alltid spelade Södermanlands regementes

marsch före landningen, klättrade Erik och jag upp i en lyftkran, väl insmord med fett på kajen. Vi blev kolsvarta och feta på framsidan och vågade inte gå hem förrän för sent. På Olle tog hand om oss. Det gjorde ont, länge. Vi gick barfota. Erik trampade en rostig spik tvärs igenom fotsulan. Vi vågade inte dra ut den. Nisse Hultén och jag hjälpte honom hem, där På tog över. Erik skrek men blev åthutad att hålla tyst. Sedan vågade han inte skrika fast det måste ha gjort förfärligt ont med jod efteråt. Det var nog i hårdaste laget men litet av den medicinen tror jag behövs på många barnbakar i dag - tidigt - för att få litet hyfs och ordning för ett bättre samhälle, i dag så brutalt och disciplinlöst.

Att vi hade respekt för familjens överhuvud må belysas av en liten episod bland många. Tapeterna i "Gamla husets" barnkammare var fula tyckte Karin. Hon engagerade sin syster och konstnär "Nonno" - Gunborg - för att måla om och ströppla dem. De målade med stora tag och slog av penslarna för att få droppmönster. Erik tyckte det såg roligt ut och ville vara med men fick inte, så han gick ner i sandlådan på gården. Då får han se På Olle i antågande, rusar upp för att varna målarinnorna och skriker: "Han kommer! Han kommer! Släpp penslarna! Släpp dom!" Vi barn fick aldrig måla på tapeterna.

När vi åt skulle maten tysta mun utom vid tilltal. Tallriken skulle ätas tom. Agneta hade ibland litet svårt att svälja men vågade inte annat än försöka, så hon lade in mer och mer i sin egen takt tills kinderna stod som ballonger. Då hade i regel Olle lämnat bordet och hon kunde skickas ut i köket för att få spotta ut. Sparsamhet stod på programmet. Veckopengen steg långsamt från 10 öre i Mariefred till 25 öre 1924 i Uppsala och 2 kr på gymnasiet. Det räckte eftersom vi fick simträning, ridning och andra nyttigheter betalade. Ibland kom tivoli med karusell till Mariefred intill idrottsplatsen vid Arbetareföreningen. Karusellen drogs för hand av en massa smågrabbar, som sprang runt under karuselltaket och sköt på var sin bom till ägarens kommando. Vi blev andfådda. Tio dragningar avlönades med biljett till en åktur, som annars kostade fem öre. En gång bad jag Pappa att få åka. Han gav mig tio öre och sade att jag fick åka en gång. Jag åkte två! Det var inte bra när vi möttes igen. Vi fick vi lära oss att veta hut och ha respekt för pengar, så att vi tänkte oss för om något blev över. Det var nyttigt för mig med tanke på framtida yrkesvalet, som inte gav möjlighet att skapa någon förmögenhet.

Första världskriget var långt från Mariefred utom när Södermanlands regemente övade i trakten. Några högre herrar åt då alltid lunch på stadshotellet medan hästarna, som jag beundrade, hölls nedanför oss på torget. Från den tiden minns jag mest strömming och sill med ben, ricinolja i lingonsylt, historier om Gripsholms kungar och fångar, ransoneringskort och en mängd olycksprofetior om jordens snara undergång samt ekollonplockning till vår "svarta" gris, som vi delade med borgmästaren och författaren Gustaf "Borgis" Lindqvist - Mari Mihi. Grisen var förstas förbjuden och "Borgis" övervakade lag och ordning. Vår gris förvarades varje år på ett litet torp bortom Kungsladugården innan den delades och blev till korv och skinka efter Mammans oslagbara recept. Alla familjer som kunde hade egna grisar i närheten, som torparna tjänade pengar på. När Mälaren var isfri förstärktes vår mat med gädda och abborre i alltför stora mängder - tyckte vi pojkar -, som Olle slantade upp från vår lilla baksmälla "Svalan". Den förde oss ut på härliga turer till öar och vikar med matsäck, gäster och ofta våra hembiträden. Det fanns gott om original bland de många pensionärer som slog sig ner i staden - fd hovfunktionärer, officerare, högre tjänstemän, enstaka författare, Sigfrid Siewertz hörde till umgänget m fl. Under oss bodde en f d hovdam, fröken Rådd(?), som stördes av att jag skrek När Karin rullade mig i barnvagn lär hon vid vårt första möte ha sagt: "Att du lever!" Det största originalet var nog borgmästaren själv. Han var mycket god vän i familjen tillsammans med sin

förtjusande hustru Margareta, "Tant Greta", född Stiberg. Hon var en skicklig pianist, som ackompanjerade Olle både vid konserter och efter middagar vare sig han lika skickligt spelade fiol eller sjöng. Jag fick pianolektioner, men smet tyvärr, sedan jag lärt mig Haydens "Andante".

Kontakten mellan familjerna blev särskilt god sedan vi flyttat upp till en av de båda kavaljersflyglarna, som Gustav III låtit bygga för sin hovstat, bakom rådhuset där Borgis bodde. Det var bara "vår" trädgård, som hörde till huset, emellan familjerna. Genom Borgis utökades umgänget, så att det blev stort och intensivt. Karin och Olle var omtyckta med många herrgårdsmiddagar som resultat. Vänskapen med Greta och Borgis, som skildes 1928, varade livet ut. Kavaljersflygeln vi bodde i har sorgligt nog brunnit ner, 1966.

"Farbror Borgis" fascinerade oss med sitt historieberättande och grundade säkert mitt intresse för historia. Ofta satt en av oss pojkar och gungade på hans fot eller i hans knä. Cigarrdoften stod tät omkring honom. De äldre lyssnade gärna till hans mästerligt berättade historier. Har man ifrågasatt hans gärning som borgmästare, så kan man inte göra det med hans författarskap. Han var enormt bildad med ett minne som få. Jag har i min ägo nio band av det tjugotal böcker han skrev under signaturen "Mari Mihi" och en pärm med en samling brev och kort han skrev till familjen fram till 1944, som nog bör tillföras museet. Han dog 1946. Breven är märkliga, ofta dramatiska. 1934 skildrar han de grymheter Hitler begick - "Rohm- mordet". Hur en bror till en nära vän till Gustaf "skjuts som en hund". Senare, när min bror Erik svårt skadats, när han på motorcykel kolliderade med lastbil 1934, hur Gustaf har fått kontakt med en liten nunna i ett karmeliterkloster i Frankrike - Soeur Scolastica - som han ber ordna förböner för Erik. Det stora klostret ordnar mässor och förböner i flera dagar för "Elle", som han skriver. Gustaf hade då brevväxlat med Soeur Scolastica i flera år, blir själv innesluten i förbönerna och fortsätter brevväxlingen till hennes död 1944. Han träffar henne aldrig.

Hans många och ofta långa brev är fulla av humor, rolig ironi och spetsfundigheter med en klar blick för vart vårt samhälle är på god väg redan på 40-talet! Karin kallas konsekvent för "Talin". Alla brev adresseras: -"Doktorinnan T. Bratt, Upsala". Var Karin än befann sig kom breven fram! I ett brev berättar han när författarkollegan Mascoll Silfverstolpe satt på slottet i Stockholm - förmodligen en kungamiddag - och pratade varvid han förringade vad han gjort själv. Mascoll kunde mycket om "Borgis" och gav honom "rådet" att när han kom hem skulle han försöka få tag i något skrivet av en författare "Mari Mihi" för att bättra på kunskaperna! Det roade båda.

Överhovstallmästaren, generalmajoren greve Gyldenstolpe var ståthållare på Gripsholm, när familjen kom till Mariefred. Några gång gavs konserter på slottet, då Olle engagerades som solist. Han var framgångsrik och betraktade dessa som de musikaliska höjdpunkterna i sitt liv. Då bjöds Olle och Karin på Gyldenstolpes fina middagar. Denne, som gjort stort intryck på Olle, efterträddes av Förste Hovmarskalken J. Lilliehöök, som fortsatte umgänget.

Sonen Gösta Lilliehöök var då löjtnant vid Svea artilleriregemente och guldmedaljör i Modern Femkamp vid O S i Stockholm 1912. Gösta imponerade mycket, särskilt på Ma Karin. Hon berättade om hans bravader att behärska fem så svåra och olika grenar, om hur han tränat i smyg på vinden i föräldrarnas hus så att han vann. Då var det inte fint att svettas. Allt gjorde stort intryck på mig, så att jag alltid såg upp till dessa fantastiska idrottsmän, som behärskade fem så olika idrotter. Då lades grunden till mitt intresse så att jag med tiden blev en hygglig modern femkampare även i svenska landslaget.

Sällskapslivet, både genom Borgis och läkaryrket, var livligt. Middagar åts både i de rätta familjernas hem i staden och på många herrgårdar i bygden, I stort

sett var det samma människor, som gick runt och åt middagar hos varandra, I spetsen stod godsägaren Wilhelm Kumlin på Stora Sundby och genera! Nyblaeus på Åkers Styckebruk. Några andra familjer var von Stockenströms på Berga, Markmans på Länna bruk, Sundells på Åker, von Otters och Mörnens på Åkers krutbruk, prosten Flensburg och inte minst Borgis och Greta. Fina middagar med många rätter och gamla menyer, sirligt utskrivna för hand och självklart utlagda vid varje kuvert. Gemensamt för alla middagar var kokerskan, fru Åkerlind, som varit kokfru hos kungen i Stockholm - säker, skicklig och krävande, när det gällde värdfolket, matvaror och servitriser. Allt skulle vara - och blev alltid perfekt.. Med glasögonen på tippen av sin stora höknäsa såg hon till att allt var rätt och gott från början och till slutet. Hon var en god lärarinna både för våra hemhjälp och för Karin, som senare skickade efter henne till middagar i Uppsala. När vi flyttade från Mariefred sade Borgis som avskedsord bl a: "Kom ihåg att ni under dessa tio år har varit med om slutet på en era - den sista perioden av gammalt svenskt herrgårdsliv." Vi barn fick en släng av sleven. Till kaffet och punschen skulle vi "gåbortsklädda" alltid in och hälsa, då Borgis tog hand om oss en stund. Sedan fick vi resten av desserten i köket.

Välgörenhetsfester ordnades på Stadshotellet eller som basarer och enklare tablåer i Röda Korsets regi på Arbetareföreningen. Vi barn tvingades ofta att medverka, varvid Erik och jag slogs om att få "fiskståndet", där ungarna med metspö för 5 öre fiskade upp vinster, som man hakade på godtyckligt, ostörd av alla vuxna bakom en stor skärm. Min rampfeber som prins i "Törnrosa" var enorm. Sannolikt kom jag av mig. Erik klarade sin roll som bagarpojke mycket bättre.

Stadshotellet - numera Gripsholms värdshus ägdes av källarmästare Widlund med fast hand styrd av källarmästarinnan. Vid jultid varje år anordnade staden en fest för de fattiga. Fru Widlund beslöt en gång att personligen hålla välkomstalet, men tydligen blev hon litet osäker, så hon vände sig till Olle, ledamot av stadsfullmäktige, van talare och bad om hjälp. Han kunde inte låta bli att skoja litet med den beskäftiga damen. När alla inbjudna samlats tar hon fram Olles manuskript och börjar: "Vördade Gamle! Oförberedd som jag är, hälsar jag er hjärtligt välkomna...". Det väckte stor anklang och hon trodde sig ha gjort stor lycka, när alla skrattade. Dagen efter gick det upp ett ljus. Hon blev rasande på Olle. Där ordnades årligen stadens julgransplundring, som vi grabbar avskydde, tvingade att dansa runt granen iförda gåbortskläder. Den avslutande gottpåsen var en liten ljuspunkt.

Sommaren 1919, när Karin väntade Agneta, flyttade vi upp i "Nya huset", dvs den gamla kavaljersflygeln av knutat timmer och en trappa upp. En lång gång förenade köksavdelningen i borte ändan med sällskapsrum och matsal i den andra. Däremellan låg alla sovrum med härlig utsikt över staden. Det var "spanska sjukans" tid. I stället för influensa fick jag difteri med hög feber och lades snabbt in på epidemisjukstugan. Där låg jag flera veckor och yrade med hög feber. Karin var förstas livrädd att bli smittad inför nedkomsten men besökte mig varje dag ändå. Modigt! Allt gick väl.

Hösten 1920 började jag första förberedande för fröken Englund i den nya folkskolan. Jag ville skriva och rita med vänster hand - förbjudet! Med hot och smäll på fingrarna tvingades jag att använda höger. Erik och Tangua följde ibland med på lektionerna och fick då sitta längst bak i den stora klassen, I övrigt kommer jag ihåg hur vi åkte kana nedför en blank berghäll så min byxbak försvann, vilket förenklade proceduren med rotting vid hemkomsten. Gnetter i håret hörde till klassen, som av Karin och några andra mödrar tvångsbehandlades med sabadillättika med gott resultat till nästa gång. "Populärt"! Hygienen var inte problemfri. Badrum fanns inte. Emaljerat tvättfat och kanna av plåt på ett ställ med plåtpotta och hink inunder för vår del. För föräldrar

och gäster var det porslin och lavoar etc. Utedasset för barn och hembiträden nåddes efter en promenad tvärs över gården. På vägen kunde man bli både våt och frusen, I våningen hade föräldrar och gäster sitt välskötta torrdass. Då och då gick Karin med oss till varmbadhuset vid Sjötorget där handfasta madammer skrubade oss rena. Efter en tid kom ett sittbadkar hem, där vi stoppades ner vid behov.

Erik började i vår privatskola 1922. I samverkan med andra familjer - Bryant Meisners, Allerfelts (fd Andersson - "Järnjocke") och Hulténs - veterinären - fick vi tio ungar en privatskola med samundervisning på tre nivåer i en gammal byggnad nära Hjorthagen och under Gripsholms förvaltning. Den unga fröken Linder anställdes. Hon undervisade i 1. och 3. förberedande samt 1. kl för flickor. Där gick vi i två år. "Fröken" var snäll och kunnig men inte så effektiv. På lediga stunder hände det att hon svärmade med en ung man i Hjorthagen, som vi noga bevakade. Det blev många och långa promenader varje dag förbi Gripsholm. Vi blev vänner med slottsvaktmästare Holmström, som släppte in oss i slottet, där vi lekte t o m på inre borggården. Nere i en källargång fanns ett uppstoppat gammalt och ruggigt lejon, som vi tog oss ridturer på. Lejonet står nu uppe bland samlingarna i slottet. Järnhandlarbarnen Sonja, Gösta och Harriet ("Hattie") Allerfelt följde ofta med och lekte på hemvägen om vi inte stannade i deras stora trädgård. Det var en idyllisk tid.

De tio åren i Mariefred var en märklig och outplånlig del av livet. Mycket mer finns att berätta, om t ex våra rackartyg med hartsfiol och andra påhitt eller hur vi lärde oss cykla, där Erik var först, kavande mellan ramen på Pa Olles herrcykel eller Ma Karins gröna tunga monster med handbromsar, runt-, runt på Apotekartorget, där vi bodde. Man måste begränsa sig. Jag har en klockarkärlek till den idyll vi upplevde, i dag säkert något helt annat. Men gärna låter jag bilen gå dit, kör till alla "våra" gamla platser och börjar med Borgis rådhus för att sluta med ett besök på slottet, där jag känner hur Holmström tog hand om oss.

Näsbypark i Täby 1 augusti 2005

Lars Bratt
Överste, militärhistoriker, f d regementschef